

МИЛИЦА РАДОВИЋ-ТЕШИЋ

МОРФОЛОШКИ ДУБЛЕТИЗАМ ИНСТРУМЕНТАЛА ЈЕДНИНЕ
НЕКИХ ИМЕНИЦА МУШКОГ РОДА
(ПРИЛОГ МОГУЋЕМ ГРАМАТИЧКОМ ПРАВИЛУ)

Посебан отисак из Зборника радова
Актуелни проблеми граматике српског језика

СУБОТИЦА — БЕОГРАД

1999

МИЛИЦА РАДОВИЋ-ТЕШИЋ (Београд)

МОРФОЛОШКИ ДУБЛЕТИЗАМ ИНСТРУМЕНТАЛА ЈЕДНИНЕ НЕКИХ ИМЕНИЦА МУШКОГ РОДА

(Прилог могућем граматичком правилу)

I

1. Два су разлога најмање што приступамо овој теми, која у граматикама српског језика има своје стално место и којој је не тако давно (1989) часопис *Наш језик* посветио, одговарајућу пажњу релативно обимним радом руског сербокроатисте В. Гудкова.¹ Прво. Сва досадашња правила граматичке стандардизације српског језика била су заснована на анализама српског и хрватског језичког материјала посматраног као једног и јединственог, па су и та правила, разумљиво, добијала облик који данас мора бити изнова верификован јер није сигурно да у сваком свом сегменту одговарају стању самосталног српског језичког корпуса. Друго. Време је да се граматичка норма проверава и на језику релативно млађе генерације српских прозаиста, оних који су рођени у последњих пола века, да би се тиме показале евентуалне еволуционе тенденције, у конкретном случају – постојаност услова који обезбеђују граматичко јединство варијантности инструменталног морфема као стандардне морфолошке чињенице.

2. Да бисмо дошли до усмерених граматичких правила и преиспитали утемељеност досадашњих, неопходне податке о инструменталном форманту именица мушког рода чија се основа завршава на сугласник (ређе на сугласничку групу) добили смо из нешто више од 2.000 страница текста десет српских прозних писаца, који су сви осим А. Исаковића рођени после рата и пишу интелектуализовану прозу у

¹ Види В. Гудков, *О дистрибуцији алтернативних наставака у облицима инструменталала једине именичке прве деklinације*, *Наш језик* XXVII/3, 136-157. Уп. и: Биљана Шљивић-Шимшић, *Облик инстр. једн. именица м. р. на сугласник*, *Наш језик*, нова серија књ. X, 252-260. (Цео рад Б. Ш-Ш. настао је на основу материјала прикупљеног из језика Милорада Шапчанина.); М. Стевановић, *Савремени српскохрватски језик. (Грамаишички сисшеми и књижевнојезичка норма)*, Београд 1964, 191-195; Ж. Станојичић – Љ. Поповић, *Грамаишика српскога језика* (учбеник за средње школе), Београд 1992, 76 и 77.

складу са књижевнојезичким стандардом.² Све појединости које смо установили анализом прикупљених података из језика поменутих писаца не могу се изразити правилима него ће се неке реализације нужно изразити само статистички. Резултати ће тако бити комплементарни не само са оним што дају наше граматике (пре свега класична М. Стевановића и знатно модернија школска граматика Ж. Станојчића и Љ. Поповића) него и са оним до чега су у својим дескрипцијама дошли Б. Шљивић-Шимшић и В. Гудков, а напосе са најновијим, рекли бисмо и најпрецизнијим, опсервацијама о овом питању у књизи П. Ивића *О језику некадашњем и садашњем* и у књизи групе аутора *Српски језик на крају века*.³

3. Варирање инструменталног морфема *-ом* и *-ем* условљено је морфофонолошки, т.ј. одвија се на плану форме а сасвим ретко на плану садржаја (в. им. *иуи*). (Само на први поглед изгледа да је однос *-ом*, *-ем* идентичан са односом *-о*, *-е* у номинативу који карактерише заправо другу класу морфема.⁴) Фонолошке вредности сугласника којим се завршава основа именица м. р. са наставком *∅* у номинативу одређују, или су у току развојног процеса одређивале, који ће наставак именица имати. У појединим случајевима је и вокал пред сугласником утицао на варијетет. Неки од тих фактора су временом постали неутрални и долазило је до поремећаја. Неутрализација морфофонолошких фактора условљавала је алтернативну дистрибуцију (*џријашељем/џријашељом*, *шумарем/шумаром*). Граматика нпр. каже: Деловањем дисимилације (разједначавања) самогласника јављају се облици инстр. са *-ом* иза предњонепчаних сугласника основе: *јежом*, *хмелом*, *џадежом*, *Бечом* и сл. Међутим, свакодневно у штампи и електронским медијима видимо и чујемо: *Шешељем*, *учишељем*, па и то потправило има изузетке. И друга нека правила су, како ћемо видети касније према корпусу из књижевних дела, престала да важе стопроцентно. Поремећеност у односу на важећи стандард је знатно већа у дијалектима где, судећи према закључцима у неколико консултованих

² Корпус је формиран из дела следећих писаца: Драган Лакићевић, *Мастермајнд*, изд. Просвета, Београд 1995; Радослав Братић, *Слика без оца*, изд. БИГЗ, Београд 1992; Антоније Исаковић, *Подне*, изд. Завод за уџбенике и наставна средства, Београд 1997; Милица Мићић-Димовска, *Последњи заноси МСС*, изд. Нолит, Београд 1996; Давид Албахари, *Мамаи*, изд. Стубови културе, Београд 1996; Михајло Пантић, *Не могу да се сећим једне реченице*, изд. Стубови културе, Београд 1996; Радован Бели Марковић, *Септембрини у Колубари*, изд. Просвета, Београд 1994; Милисав Савић, *Хлеб и сирах*, изд. СКЗ, Београд 1991; Мирослав Јосић Вишњић, *Одбрана и иројаси Бодрога у седам бурних годишњих доба*, изд. Драганић, Београд 1995; Драган Великић, *Даншеов џри*, изд. Стубови културе, Београд 1997.

³ В. књигу Павла Ивића, *О језику некадашњем и садашњем*, поглавље *О савременом књижевном језику*, одељак *Сисшем џадежних насџавака именица у српскохрватском књижевном језику* (296–309), изд. БИГЗ–Јединство, Београд 1990, стр. 335 и књигу *Српски језик на крају века*, група аутора, изд. Институт за српски језик САНУ и Службени гласник, Београд 1996, стр. 201. одељак *Морфологија, синџакса и фразеологија* (113–115), чији је аутор Живојин Станојчић.

⁴ До оваквих закључака, које може да потврди и ово истраживање, дошао је заправо Радоје Симић у обимној студији *Мешодолошки џрисџуј морфемаџици и мџничких рџчи*, Зборник за филологију и лингвистику, XVII/2, Нови Сад, 1974, 83–109.

дијалектолошких студија, наставак *-ом* потискује *-ем* и у случајевима где то одступа од стандарда.⁵

4. Изгледа да је инструментални дублетизам *-ом/-ем* остао у оквиру граматичких одређења, са важећим формулисаним правилима намењеним подједнако ученицима који су усвојили говорни матерњи језик али стичу филолошка знања у школи, на факултету и онима који српски уче као страни језик и у почетном стадијуму учења из граматика усвајају неопходан систем правила. Осим у изузетним случајевима (нпр. именица *йуш*) наши речници не констатују поменуте инструменталне дублете — за разлику од неких других варијантних парадигматских облика — као податке индикативне за усвајање језика, како би се на основу облика могла успоставити основна форма или обрнуто, како на основу лексичког номинативног облика тачно формирати одговарајући исказ.⁶

5. Основно правило за инструментални наставак им. м. рода са сугласничком основом (по првој врсти се мењају и им. м. р. на *-о* и *-е*) може да гласи: Већина им. м. рода са сугласничком основом (одн. са \emptyset наставком у номинативу) има наставак инструментала *-ом*. Један мањи број ових именица има наставак *-ем* или *-ом*, а само неке се јављају искључиво са наставком *-ем*.

Ништа није спорно у вези са именицама које имају искључиво наставак *-ом*. Граматичка литература је већ формулисала да њих чине именице с основом на уснене сугласнике *б, њ, в, ф, м*, задњонепчане *к, љ, х*, и предњонепчане тврде *л, н* а ту треба додати и именице са основом на *д* и *ш*. Тако имамо увек: *йорубом, скујом, сйлавом, сенфом, йромом, йлојом, браком, сйрахом, ждралом, млином, йрадом, сашом* и сл.

II

6. Даћемо преглед инструментала именица које су с обзиром на фонолошки карактер сугласника основе показале дублетизам било у грађи коју ја користим било према подацима из досадашње граматичке и друге литературе. Подаци се аргументују именом аутора и страном у књизи.

⁵ Прегледом више различитих дијалектолошких студија може се запазити да стање у народним говорима углавном одудара од књижевног језичког стандарда али и од стања које се показало на основу прегледа најновијих текстова савремених прозних писаца. У више говора (чак и оних који су у основици књижевног језика, дакле, источнохерцеговачких) уочљива је тежња ка уопштавању наставка *-ом* на штету наставка *-ем* и код сугласника који су некада били меки. Колебљивост дистрибуције *-ом/-ем* у дијалекатском слоју логично може у једнакој мери имати утицаја и на стање у књижевном језику.

⁶ Вук Караџић је у *Српском рјечнику* само за именицу *пут* у значењу I навео два облика: „иде путем; стоји под путем” али се данас та семантичка диференцијација мање-више изгубила, па је облик *пушем*, уз ређе изузетке, превладао у оба случаја. И Речник Матице српске је код ове именице направио изузетак и у заглављу издвојио инструменталне дублете иако се према датим значењима не види обличка диференцијација.

а) Именице чија се граматичка основа завршава предњо-непчаним сугласником *ч, ж, ш, ц*:

сугласник Ч

Братић: *резачем* 27, *покривачем* 66, *кречОМ* 81, *илачОМ* 93, 102, *грчем* 166, *продавачем* 212;
 Исаковић: нема потврде;
 Димовска: *мачем* 25, 38, *подметачем* 34, *кључем* 105, 109;
 Пантић: нема потврде;
 Бели Марковић: *кључем* 95, *жарачем* 166, *бријачем* 178;
 Албахари: нема потврде;
 Великић: *кључем* 30, 169, *пошказивачем* 59, *кичем* 72;
 Савић: *Кољачем* 13, 177, *оиршачем* 56, *певачем* 87, *издавачем* 126, *кречОМ* 139, *КољачОМ* 171, *иричОМ* 184;
 Јосић Вишњић: *кречОМ* 19, 85, *корбачем* 44, *каршечОМ* 66, *мачем* 86, *сланачОМ* 119 (?);⁷
 Лакићевић: *кључем* 12.

сугласник Ж

Братић: *ножем* 36, *јужем* 45;
 Исаковић: *ножем*, 79, 102, 118, 197, 233, *крџежОМ* 224;
 Димовска: *ножем* 116;
 Пантић: *ножем* 116;
 Бели Марковић: *лавежОМ* 22;
 Албахари: *мужем* 56, 84;
 Великић: *ножем* 180;
 Савић: *ножем* 53, *мужем* 113;
 Јосић Вишњић: нема потврде;
 Лакићевић: *ножем* 78, 192, 235 (7 пута), 236, 255.

⁷ Код инструментала типа *каршечом*, *сланачом* може доћи до синкретизма падежа, уколико синтаксичко-семантички склоп контекста није довољно експлицитан. Према овом инструменталу могло би се у номинативу очекивати облик *каршеч* али и *каршеча* односно *сланач* али и *сланача*. Према Јосићевој реченици *Просуше ваширу на једно одељење хусара ... и шако су их жеситоко каршечом били, а погађали су тамо иде су и циљали* — лексикограф не би могао, што знам и из сопственог искуства, да поуздано успостави номинативни именички облик. У РСАНУ постоји одредница *к а р ш е ч* (врста гранате) и у истом значењу одредница *к а р ш е ч а* (са потврдама код хрватских писаца). Међутим, за лексикографа територијална раслојеност није поуздан лингвистички аргумент да би се определило за једну од могућности. Још тежи проблеми настају у лексикографији код мање познатих речи са тамним или мање јасним значењима. У оваквим случајевима инструментални наставак *-ем* би био лингвистички делотворнији. Тако би формална ознака одиграла семантичко-дистинктивну улогу. Пример са *сланачом* се такође може подвести у случајеве синкретичких облика: *Кажу да је рашни министар Месарош ... у извештај свој на чело мешноу како град Бодрој силне ойкоие има, шросшруке шанчеве ... а бунара са иијањом водом и са сланачом колико и Пешша сама*.

Нешто о синкретизму и тзв. „синкретичким формама” уп. Радоје Симић, и.д. 89 и 93.

с у г л а с н и к Ш

Братић: *кашцем* 242;
 Исаковић: *Милошем* 68, 70;
 Димовска: *вешОМ* 196;
 Пантић: *карашем* 113;
 Бели Марковић: нема потврде;
 Албахари: *мишЕМ* 10;
 Великић: *шушем* 78, *ишцем* 262, 264;
 Савић: *лешОМ* 115;
 Јосић Вишњић: *ФукошОМ* 62; *кочијашем* 88, *СенџомашОМ* 111, *чарџашем* 122;
 Лакићевић: *маџарашем* 165; *Томашем* 228.

с у г л а с н и к Ц

Пантић: *имшОМ*. 97.
 Остали аутори немају именица које припадају овој групи.

б) Именице чија се граматичка основа завршава на меке предњонепчане сугласнике *ј, љ, њ, ћ, ђ*:

с у г л а с н и к Ј

Братић: *знојем* 88, 232, 242;
 Исаковић: нема примера;
 Димовска: *сјајем* 14, 115, *извештајем* 69, *знојем* 121, *џорођајем* 163, *џешролејОМ* 166, *инојем* 171;
 Пантић: *џрамвајем* 19, *лојем* 53, *бројем* 54;
 Бели Марковић: *Ештерхазијем* 1, *џрамвајем* 61, *крајем* 68, *уређајем* 97, *сјајем* 102, 130;
 Албахари: *знојем* 71, 126, 166, *бројем* 76, *џоложајем* 76, *слојем* 162, *крајем* 173, *сјајем* 174;
 Великић: *џрејшјајем* 29, 235, *осећајем* 45, *крајем* 55, 144, 145, 193, 245, 269, 273, *сјајем* 95, 117, *кејОМ* 163, *бројем* 225, 273, *извештајем* 254;
 Савић: *слојем* 8, *случајем* 9, 146, *трзајем* 68, *завежљајем* 127, *знојем* 159, 160.
 Јосић Вишњић: *случајем* 84, *знојем* 93, *крајем* 94, *џечајем* 101, 224, *бројем* 117, 155, *ЕштерхазијОМ* 202.
 Лакићевић: *џрамвајем* 78.

с у г л а с н и к Љ

Братић: *сџворишћем* 25, *чешћем* 135, 233, *џужшћем* 77, *кашћем* 87, *сџворишћем* 115, 190, *учшћем* 115, 145, 212, 216, *џослужшћем* 144, *нејријашћем* 194;
 Исаковић: *нејријашћем* 58, *ишћем* 198, 233, *цшћем* 234;
 Димовска: *дејшљОМ* 24, *муљем* 109, *ејшџрахиљОМ* 183;
 Пантић: *џемелјем* 86;

Бели Марковић: *ветрулом* 88, *ишитољем* 181;
 Албахари: нема примера;
 Великић: *деталјем* 195, *уљем* 249;
 Савић: *маљем* 60, 61, 89, *цљем* 90, *непријатељем* 91;
 Јосић Вишњић: *учишљем* 49, 178, 206, *јасулом* 206;
 Лакићевић: *уљем* 30, 203, *маљем* 37, *краљем* 55, *ишитољем* 56,
хмельом 72, *маљем* 122, 25.

сугласник Њ

Братић: *коњем* 111, 192 (2 пута), *оњем* 225;
 Исаковић: нема примера;
 Димовска: нема примера;
 Пантић: нема примера;
 Бели Марковић: *свежњем* 93;
 Албахари: нема примера;
 Великић: нема примера;
 Савић: *шорњем* 93, *коњем* 164;
 Јосић Вишњић: нема примера;
 Лакићевић: нема примера.

сугласник Ћ

Братић: *чекићем* 149, 150, 238, 240, *врашћем* 154;
 Исаковић: *котлићем* 31;
 Димовска: *шћайћем* 38, *јрушћем* 38, *мостћем* 61, *Обилићем*
 68, *Живойћем* 81, *фесићем* 102, 125, *јрушћем* 198, *јрстћем* 199;
 Пантић: нема примера;
 Бели Марковић: *Оцокољићем* 183;
 Албахари: нема примера;
 Великић: *младићем* 149;
 Савић: *шћайћем* 47;
 Јосић Вишњић: *Михајловићем* 78, *Појовићем* 78, *Симоновићем*
 78, 131, *Георгијевићем* 88, *синчићем* 214;
 Лакићевић: *Михаиловићем* 111, *Ђуришћем* 256.

сугласник Ђ

Нема примера.

в) Именице чија се граматичка основа завршава на зубне сугласнике *ц*, *з*, *с*:

сугласник Ц

Братић: *јалцом* 39, *оцем* 54, *ударцем* 55, *јолумесецом* 56,
ланцем 78, *рикавцем* 87, *мрцем* 121, 122, 190, *колцем* 124, *јалцем* 126,
 239, *јијавцем* 144, *јробојцем* 192, *концем* 222;

Исаковић: *ударцем* 162, *венцем* 180, *Немцем* 187, *шверцОМ* 224;
 Димовска: *џалцем* 16, *оцем* 57, 149, 159, *борцем* 65, *шрџовцем* 81,
новцем 99;
 Пантић: *Творцем* 24, *врхунцем* 86;
 Бели Марковић: *џокајцем* 10, *зецОМ* 22, *лонцем* 44, *кейецОМ* 63,
ФранцОМ 133, *џравцем* 142;
 Албахари: *џалцем* 12, 125; *оцем* 46, 133, 184;
 Великић: *чиџаоцем* 11, *оцем* 103, 242, *џисцем* 193; *концем* 271;
 Савић: *сџрицем* 25, 26, *одрџанцем* 40, *оцем* 54, 80, 112, 113,
професионалцем 125, *џисцем* 129, *сџранцем* 131, *колцем* 180;
 Јосић Вишњић: *чамцем* 38, 123, 234, *Чобанцем* 49, *венцем* 68,
џравцем 71, 108, *џанцем* 83, *рукавцем* 96, 98, *џалцем* 133, *ударцем* 171,
џовештарцем 229;
 Лакићевић: *ланцем* 11, *крадљивцем* 67, *џравцем* 249.

сугласник З

Братић: *миџраљезом* 234;
 Исаковић: нема примера;
 Димовска: *образом* 17, *возом* 45;
 Пантић: *млазом* 14;
 Бели Марковић: *џекмезом* 121, *изразом* 134;
 Албахари: *улазом* 109, 187;
 Великић: *млазом* 105, *Деда Мразом* 136, *уџризом* 162;
 Савић: *везом* 8, 68, 99, 138;
 Јосић Вишњић: *џревозом* 20, *кнезом* 21, *Перлезом* 89;
 Лакићевић: *кукурузом* 179, *аџлаузом* 258.

сугласник С

Братић: *мирисом* 17, *носом* 17, *џсом* 241;
 Исаковић: нема примера;
 Димовска: *мирисом* 14, 39, 155, *џојасом* 16, *џласом* 18, 159, *носЕМ*
 25, 38, 143, *убрусом* 89;
 Пантић: *џласом* 98, *хаосом* 101;
 Бели Марковић: *џсом* 111;
 Албахари: нема примера;
 Великић: *уџасом* 90, *џролејбусом* 110, *хаосом* 199, *мирисом* 197,
уџасом 217;
 Савић: *убрусом* 69, *наџџисом* 73;
 Јосић Вишњић: *џласом* 31, 135; *џоџџисом* 145, *носом* 146;
 Лакићевић: *џојасом* 8, 50, 176, *сџласом* 22, *џласом* 56, 242, 242,
кексом 167.

г) Именице чија се граматичка основа завршава на сонант Р;

Братић: *чакџаром* 9, *наџором* 33, *докџором* 70, *фењером* 97,
џоваром 112, *ударом* 115, *миром* 136, 152, *џумарЕМ* 216, *сунџером* 236,
оџвором 245;

Исаковић: *шоваром* 31, *ирезиром* 55, *сиром* 118, *револвером* 198, *Хитлером* 203;

Димовска: *звекиром* 12, *жиром* 27, *сумѝором* 27, *ѝризором* 28, *калуѝером* 29, *кибицѝенсѝером* 34, *ластѝаром* 35, *визионаром* 68, *билијаром* 103, *ѝиѝаѝиром* 105, *надничарЕМ* 109, *ѝанциром* 113, *растѝвором* 117, *ѝлајером* 162, *ѝрезиром* 177;

Пантић: *режисером* 19, *ѝелевизором* 27, *имѝераѝором* 34, *ѝросѝором* 42, *булеваром* 45, *наѝором* 48, *дамаром* 49, *бункером* 55, *инвенѝтаром* 115;

Бели Марковић: *сунѝером* 27, *наѝором* 29, *ѝеѝиром* 69, 124, *ѝожаром* 100, *ѝризором* 114, *оѝиѝиром* 144, *коѝером* 184;

Албахари: *наѝором* 105, *ѝримером* 107, *севером* 109, *коѝером* 126, *сѝвором* 130, *лусѝером* 137, 182, *лоѝором* 164;

Великић: *коѝуром* 19, *фломасѝером* 22, *наѝором* 32, 35, *инвенѝтаром* 35, *ѝросѝором* 80, 103, 262, *жаром* 57, *ѝаѝиром* 79, 145, *манѝром* 91, *надзором* 93, *ѝримером* 97, *фломасѝером* 114, *клавѝиром* 133, 138, *револвером* 134, *ѝрибором* 145, *Пѝѝром* 156, 227, *коѝером* 168, *жамором* 197, *надзором* 243, *водоинсѝталаѝером* 248, *дресером* 262;

Савић: *револвером* 25, *клавѝиром* 77, *боксером* 80, *бубњарЕМ* 86, *ѝеѝиром* 99 (2 пута), *сиром* 115, 188, *кромѝиром* 115, *инсѝекѝором* 116, *милиѝонером* 116, *мајсѝором* 121, *ѝоѝером* 125, *Рѝѝѝаром* 135, *Винавером* 144, *молером* 147, *даром* 154, *ѝаѝиром* 161;

Јосић Вишњић: *Звонаром* 19, *Лазаром* 21, *вѝѝром* 33, *Двором* 39, 41, *мајором* 62, *барјакѝаром* 78, *Пѝѝром* 78, 131, *ѝисаром* 88, *лекаром* 88, *мрмором* 118, *Бачваром* 118, *вѝѝром* 133, 205, *ѝијакером* 139, 149, *ѝлајером* 141, *Пелѝером* 202, *мајором* 202, *коменѝтаром* 202, *кромѝиром* 206, *камѝором* 231;

Лакићевић: *ѝроѝѝоаром* 78, *Љубомирором* 111, *злоѝѝвором* 165, *малѝѝером*, 249, *ѝовором* 257, *ѝрезиром* 259.

Именице са сугласничком основом на *ѝ* код свих аутора имају наставак *-ом*. Једино се као лексички случај издваја именица *ѝуѝѝ*, која, опет, код свих аутора има облик *ѝуѝѝем*, без обзира на то да ли се јавља са или без предлога. Гутков наводи још и именицу *куѝѝ*, која у инструменталу има поред *-ом* и наставак *-ем*, са потврдама из хрватских писаца, камо, бар према примерима датим у РСАНУ, искључиво и припада.

III

7. На основу показаног стања могли би се извести следећи закључци.

а) За именице чија се основа завршава предњонепчаним сугласником *ч*, *ж*, *ѝ*, *ѝ* расподела наставака се креће знатно у корист наставака *-ем*. Статистички тај однос изгледа овако: Ч — 20 : 7, Ж — 10 : 2, Ш — 10 : 4 и Џ — 0 : 1. Сва четири гласа заједно имају однос *-ем* : *-ом* = 40 : 14. Код именица *крѝечом*, *карѝечом*, *крѝежжом*, *лавѝежжом*, *вѝѝѝом*, *лѝѝѝом* наставак *-ом* је регулисан дисимилативним процесом према вокалу *е*

испред сугласника. Од тога ипак одударају примери *йлачом*, *Кољачом* (ова се именица код истог аутора среће још два пута као *Кољачем*), *йиринчом*, *Фукощом*, *Сенџомашом*. За именице страног порекла типа „Сентомашом“ П. Ивић каже (у поменутом раду) да често прихватају наставак *-ом*.

б) Још је одређеније стање код именица са основом на предњо-непчане сугласнике, *ј*, *љ*, *њ*, *ћ*, *џ*. Статистички показатељи односа *-ем* : *-ом* су ови: *Ј* — 37 : 3, *Љ* — 26 : 5, *Њ* — 5 : 0, *Ћ* — 21 : 0 што у укупном износу изгледа 89 : 8. За сугласнике *њ* и *ћ* долази у грађи коју разматрамо само наставак *-ем*. Случајеви *йејтролејом*, *кејом*, *хмелџом* објашњавају се дисимилативним процесом, али се то не би могло рећи за *Есџерхазијом* (Јосић) (поред *Есџерхазијем*, Бели Марковић), *деџаљом*, *ејџирахиљом*, *вејтруљом*, *йасуљом*, а осим тога нису сви ни страног порекла.

в) Именице чија се основа завршава на зубне сугласнике *ц*, *з*, *с* нису јединствене. Именице са сугласником *ц* сведоче о некадашњој мекоћи и код њих преовлађује наставак *-ем*, бројчано изражено 48 : 6. Као резултат дисимилације су случајеви *йолумесецом*, *кејецом*, *зецом*, а слободној репартицији припадају: *йалцом*, *цверцом*, *Францом*. Међутим, инструментални облици са *с* и *з* у мојој грађи имају искључиво наставак *-ом*. Као лексичка појединост може се узети именица *нос*, која се јавља алтернативно у оба облика: *носом/носем*. Гутков је забележио још и облике *млазем* и *йојасем*.

г) Коментар захтевају и именице са граматичком основом на сонант *р*. Оне су врло продуктивна категорија и знатан број њих припада речима страног порекла (в. Ж. Станојчић, *Српски језик на крају века*, 114). У мом материјалу забележено је више од 100 примера. Однос *-ом/-ем* је 113 : 3 у корист наставка *-ом*. Само три примера — који представљају изведенице са суфиксом *-ар* — имају алтернативни наставак *-ем*: *шумарем* (Братић), *надничарем* (Димовска) и *бубњарем* (Савић). Супротно овим, неке друге изведенице са суфиксом *-ар* имају у инструменталу *-ом*: *визионаром*, *барјакџаром*.

8. Како видимо, појединачно узето, постоји стабилна издиференцираност инструменталних облика у оквиру појединачних граматичких основа, али се на ширем плану, у укупном морфофонолошком окружењу такође стабилно одржава морфолошки дублетизам инструментала јединице.

Дистрибуција наставака код писаца је, разуме се, више плод граматичке интуиције (коју поседују носиоци матерњег језика) него што је резултат овладавања језиком на основу граматичких правила. Писац напросто спонтано, по интуицији употребљава одређени облик, а и лекторске интервенције су у овим случајевима скоро искључене.

Језичка пракса новије прозне литературе показује већу кохерентност и једноставност од описане граматичке норме. То у даљим граматичким описима треба свакако узимати у обзир.

Milica Radović-Tešić (Belgrade)

MORPHOLOGICAL VARIATION IN THE INSTRUMENTAL SINGULAR
OF SOME MASCULINE NOUNS

Summary

The paper presents an analysis of the current variation of instrumental suffixes in masculine nouns whose bases end in a consonant, as used by ten younger-generation Serbian prosewriters, born after the Second World War. Its goal is to re-assess the grammatical rules valid up to now, which have been derived from a wider linguistic/geographic area, and to register evolutionary tendencies. The material has been systematized according to consonantal bases; authentic examples of *-om/-em* instrumentals have been provided, followed by details of the authors, books and pages. The analysis shows several interesting statistical facts and conclusions, which can contribute towards a potential grammatical rule.